

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ

Г ХАРФИ

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти ТОШКЕНТ

**Ушбу китобдан факатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш максадида
фойдаланиш мумкин. Тижорий максадда фойдаланиш (сотиш, купайтириш,
тарқатиш) қонунан тақиқланади.**

Г — узбек Кирилл алифбосининг туртинчи ҳарфи. Яқин тил орқа, портловчи, жарангли ундош. Суз боши (гул, гузал), уртаси (югур, эгар), охири (барг, тонг)да келади. Суз охирида туб узбек сузларида деярли учрамайди, бошқа тиллардан узлашган сузларда жарангсизлашади (педагог — педагок, бульдог — бульдок ва ҳк.). 1995 й.да қабул қилинган узбек лотин алифбосида олтинчи ҳарф. Туркий халқлар, жумладан узбек халқи учун умумий бўлган ёзувларда бу ҳарф узига ҳос шаклга эгадир.

ГААГА — Нидерландиядаги шаҳар, Шим. денгиз соҳилидаги порт (Схевенингин аванпорти). Қирол саройи ва ҳукумат қароргоҳи. Жан. Голландиянинг маъмурий маркази. Аҳолиси 444 мингдан зиёд киши (1990-й. лар Урталари, шаҳар атрофи б-н 685 минг). Каналлар, автомобиль ва т. й. тармоқлари орқали Рейнинг қуйи оқимидаги Роттердам порти б-н, расмий пойтахт Амстердам ва мамлакатнинг бошқа шаҳарлари б-н боғланган. Г.—асосан маъмурий ва сиёсий марказ-дир. Шаҳар дастлаб 11-а.га оид тарихий манбаларда тилга олинган. Г. 16-а. охиридан Генерал штатларнинг мажлис утқа-

задиган жойи ва 17-а. бошидан ҳукумат қароргоҳи. Г.да БМТнинг Халқаро суди, Халқаро ҳакам (бетараф вакил)лар судининг Доимий палатаси, Халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар бюроси ва б. жойлашган. Г. да муҳим тарихий ҳужжатлар қабул қилган бир қанча халқаро конференциялар бўлиб ўтган (қ. Гаага конвенциялари). Транспорт йуллари тугуни. Г. да радио ва телеаппаратура, электрон асбоблар ва телеграф аппаратураси ишлаб чиқариладиган йирик саноат қорхоналари, шаҳар четида авиация з-длари, кemasозлик, чуян қуйиш қорхоналари бор. Озик-овқат ва енгил саноат қорхоналари қуп. Ёғоч, ойна қаби материал-лардан бадий буюмлар тайёрланади. Меъморий ёдгорликларидан готика услубида қурилган Риддерзал (13-а.), Трибунал (13-а.) ва б. сақланган. Г.да Қироллик нафис санъат академияси, Маурицхейс (Қироллик расмлар галереяси) Муниципал музейи, почта, қийимлар, халқаро матбуот музейлари, статистика ин-ти бор.

ГААГА КОНВЕНЦИЯЛАРИ - 1)

Гаага ш.да утқазилган 1- ва 2-тинчлик конференцияларида (1899 ва 1907) уруш олиб бориш қонун-қоидалари тугтрисидаги

халқаро конвенциялар. 1-Га- ага конференциясида (1899) Буюк Британия, АКШ, Германия, Франция, Италия, Япония, Скандинавия мамлакатлари, жами 27 давлат вакиллари катнашиб, жумладан халқаро низоларни тинч йул б-н хал этиш, уруш пайтида тинч аҳолини химоя қилишга, ҳарбий асирлар, ярадорлар ва беморларни жойлаштириш- га оид қоидалар ишлаб чиқилган. 2-Гага конференциясида (1907) 44 давлат вакиллари бетараф давлатларнинг бурч ва ҳуқуқлари, ҳарбий ҳаракатларни бошлаш ва урушда денгиз қучлари томонидан душман ҳудудини бомбардимон қилиш тартиблари, захарлайдиган газларни ишлатмаслик ва б. тугрисида қелишиб олинган; 2) ҳарбий тукнашув руй берган ҳолатда маданий бойликларни муҳофаза қилиш тугрисидаги 1954 й. конвенцияси; 3) халқаро хусусий ҳуқуқ бўйича 1902—05, 1954, 1955, 1956, 1961 йларда тузилган ва б. конвенциялар.

ГАБАРДИН (франц. gabardine, асл маъноси — узун камзул) — жун газла- ма. Майин куй жунидан туқилади. Арқок ва танда ипларининг узига хос (саржа усулида) урилиши туфайли Г. сиртида 60—70° қия йўналган буртма йул (чивик хосил булади. Г. дан баҳор ва кузда кий- иладиган мавсумбоп енгил пальтолар, аёллар костюми ва ҳарбий (зобит)лар қийим-боши тикилади.

ГАБАРИТ (франц. gabarit) — бино- лар, вагонлар, кемалар, куприклар, ма- шиналар, тунеллар ва б.нинг ташки ва ички чегаравий қиёфаси; энг катга ташки ва ички улчамлари (узунлиги, баланд- лиги, эни, қулочи). Мас, тунеллар ва куприкларнинг улчамлари транспорт во- ситалари, кемаларнинг бемалол ва хавф- сиз утиб кетишини таъминлаши лозим. Бинолар, иншоотлар, қурилмаларнинг т.й. изига яқинлик Г.и автомобиль ва ав- топоездларнинг стандарт бўйича рухсат этиладиган Г.и ва б. фаркланади.

ГАББРО (Италиянинг Ливорно ш. жан. даги жой номидан) — асос таркибли магматик тоғ жинслари. Деярли бир хил

микдорда асосли плагиоклазлар, пирок- сенлар ва ташкил топган. Оддий Г. пла- гиоклаз ва моноклинли пироксендан ибо- рат. Тури куп. Плагиоклаз ва ромбик пи- роксенли тури норит, плагиоклаз ва оли- винли тури трактолит дейилади. Плагио- клазга бой Г. (85—90%) плагиоклазитлар номи б-н маълум. Лабрадорит тури факат плагиоклазни Лабрадор хилидан таш- қил топади. Лабрадорит купинча чирой- ли хаворанг ёки қуқиш бўлиб товлана- ди. Катта чуқурликда қотган тирик Г.да кристалларнинг улчами тахм. бир хил. Табиатда йирик шток, лакколит, лопо- лит, дайка шаклларида учрайди. Улар- нинг улчами жуда йирик. Мас, Кана- дадаги Дулут массивининг майд. 5 минг км²га тенг. Ўзбекистонда Нурота, Х,исор, Чатқол-Курама тоғларида маъ- лум. Хорижда Г.нинг йирик массив- лари Украина, ЖАР, Франция, Шотландия ва б. жойларда бор. Г. яхши силликланади. Х,айқалтарошлиқда бинокорликда беаши материали. Г. интрузивлари б-н магнетит, титанмаг- нетит, никель ва мис сульфидли руда кон- лари боглик.

ГАБЕН (Gabin) — Жан (ҳақиқий исми Жан Алекси Монкорже) (1904.17.5, Мериель — 1976.15.11, Париж) — француз киноактёри. Кинода 1930 й.дан фа- олият курсатган. Экранга демократизм руҳини, эркинлик, инсон шаҳеига ҳурмат, эҳтиром туйғуларини олиб қирди. «Қун бошланмоқда», «Малапага деворлари остида», «Давримиз зуравонлари», «Тун — менинг подшолигим», «Ўлжага тег- манг», «Архимед, дайди», «Мушук», «Париж орқали» каби фильмларда бош ролларни ижро этган.

ГАБЕР (Haber) — Фриц (1868.9.12, хоз. Вроцлав, Польша — 1934.29.1, Базель) — немис анорганмик кимёғари. Карлсруэ Олий техника мактаби проф. (1898 й.дан). Берлин физик-кимё ва электроки- мё ин-ти директори (1911—13). Асосий ишлари аммиакнинг кимё-технологияси ва электрокимёга бағишланган. Ярим саноат қурилмасида илк бор суюқ аммиак олган. Нитробензолнинг электрокимёвий

кайтарилиши натижасида анилин хосил булишини урганган (1900). Эритмаларнинг рН ини улчашда кулланиладиган шиша электродни кашф этган (1909). Нобель мукофоти лауреата (1918).

ГАБИОН (итал. gabbione — катта катак) — тош тулдириладиган сим тур яшик; дарё киргокларини ювилиб кетишдан асраш, сув окимини ростлаш ва мустахкамлаш иншоотлари куришда фойдаланилади. Одатда, уз. 3—5 м, эни ва бал. 1 м атрофида, тур симининг йуғонлиги 1—6 мм булади. Сувда окиб келадиган тошлар Г. симларини киркиб юбормаслиги учун четларига йирик тошлар солинади. Г. нинг усти баъзан цемент б-н сувалади.

ГАБИТУС (лот. habitus — киёфа, куриниш) — 1) организмларнинг ташки киёфаси, кадди-коматнинг умумий куринишини ифода этувчи белгилар мажмуи; 2) кристаллларнинг ташки куриниши, киёфаси. Г. узунчок призма, пирамида ва куб шаклида булади.

ГАБОН (Gabon), Габон Республикаси (Republique Gabonaise) — Марказий Африкадаги давлат. Майд. 267,7 минг км². Аҳолиси 1,19 млн. киши (1997). Пойтахти — Либревиль ш. Маъмурий жihatдан 9 вилоят (провинция)га булинади. Давлат тузуми. Г. — республика. 1990 й. майда қабул қилинган ва 1997 й. апр. да тузатишлар киритилган конституция амал қилади. Давлат бошлиғи — президент (1967 й.дан Омар Бонго). У умумий тугри сайлов ҳуқуқи асосида 7 й. муддатга сайланади ва қайта сайланиши мумкин. Конун чиқарувчи ҳокимият — икки палатали парламент (Миллат мажлиси ва Сенат). Ижроия ҳокимиятни президент б-н Вазирлар Кенгаши амалга оширади. Вазирлар Кенгашининг аъзолари ва бош вазир президент томонидан тайинланади ва унинг олида масъулдирлар. Табиати. Г. экваториал ва субэкваториал урмонлар минтақасида жойлашган. Г.нинг ички қисмини Жан. Гвинея қирлари эгаллаган. Шайю тоғларидаги Ибунжи чуққисининг бал. 1580 м. Ундан шим.-гарбда Хрусталь тоғлари (Дана чуққиси 1000 м) бор.

Атлантика океани соҳилини эни 200 км гача булган паёттекислик эгаллаган. Фойдали қазилмалардан марганец, уран, темир рудаси бор. Иқлими иссиқ ва сернам, экваториал ва субэкваториал иқлим. Июлнинг ўртача т-раси 22—24°, апр.да 25¹27°. Уртача йиллик ёғин 1500—2000 мм, океан соҳилида эса 2500—3000 мм. Дарёлари қуёқ ва серсув. Ёнғ қатта дарёси Огове. Г. ҳудудининг 80% и қалин доимий яшил урмонлар. Тупроғи қизил-сарик латерит тупроқ. Урмонларда қимматбаҳо ёғоқ олинадиган қизил, сарик, эбен, сандал, окуме ва б. дарахтлар усади. Соҳил мангра урмонлари б-н қопланган. Ҳайвонлардан фил, буйвол, қоплон, қийик, сиртлон, маймунлар, дарёларда бегемот, тимсоҳ ва б. яшайди. Ҳар хил қушлар, хашаротлар (жумладан цеце пашша) қуёқ. Миллий боғлари: Вонга-Вонг, Оканда. Аҳолиси асосан фанг, мпонгве, мбете, пуну ва б. Расмий тил — француз тили, аммо аҳолининг қўқчилиғи фанг, баньяби ёки бакота тилларида сузлашади. Диндорлар — асосан христианлар (70%). Аҳолининг 20% анъанавий динларга эътиқод қилади, 10% мусулмонлар. Аҳолининг 45,7% шаҳарларда яшайди. Тарихи. Г.нинг қад. ва урта асрлардаги тарихи қам урган қилган. Г. га европалар қилиб қелган вақтда (1485 й.да биричи қилиб Португалия денгизчилари пайдо булган) бу ерда қабиларуғчилик тузуми емириётган эди. 16-а.даёқ Европа (Португалия, Франция, Голландия, Англия) ва Америка қул савдогарлари Г. ни Экваториал Африкада қул овланадиган асосий майдонга айлантирганлар. 1839 й.дан французлар Габон дарёсининг қирғоғида уз қишлоқларини қуриб, мамлақатни аста-секин босиб ола бошладилар. Г. халқининг мустамлақачиларга қарши қураши 1-жаҳон урушигача давом этди. Г. дастлаб Франция Конгосининг бир қисми эди. 1886 й.дан алоҳида маъмурий бирликка айланган. 1903 й.да (1910—58 й.ларда Француз Экваториал Африкаси тарқибиди) расман Франция мустамлақаси